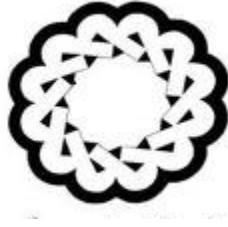

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه ولی عصر رفسنجان

دانشکده علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی زبان و ادبیات فارسی

تحلیل حماسی کتاب هفت لشکر بر مبنای پدیده شناسی تطبیقی شعر فارسی

استاد راهنما :

دکتر محسن پور مختار

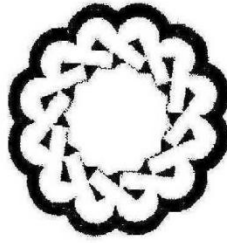
استاد مشاور :

دکتر زهرا سید یزدی

دانشجو :

سمیه شبستری

دی ماه ۱۳۸۹

دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

با عنوان:

«تحلیل حماسی کتاب هفت لشکر بر مبنای پدیده‌شناسی تطبیقی شعر پهلوانی»

دانشجو:

«سمیه شبستری»

در تاریخ ۹۰/۴/۱۱ توسط هیأت داوران زیر بررسی شد و با درجه‌ی

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر محسن پورمختار

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر زهرا سیدیزدی

۳- استاد داور خارجی گروه دکتر فاطمه غفوری مهدی آبادی

۴- استاد داور داخلی گروه دکتر حمید جعفری قریه علی

۵- نماینده‌ی تحصیلات تکمیلی دکتر حمیدرضا افشین

به تصویب نهایی رسید.

امضاء
با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضاء
با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضاء
با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضاء
با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضاء
با مرتبه‌ی علمی استادیار

امضاء
با مرتبه‌ی علمی استادیار

سپاسگزاری :

از جناب آقای دکتر محسن پور مختار، که راهنمایی این تحقیق را به عهده داشته اند، به خاطر

راهنمایی های ارزنده شان تشکر می کنم.

همچنین از سرکار خانم، دکتر زهرا سید یزدی، مدیر محترم گروه زبان و ادبیات فارسی که در طول

انجام این تحقیق مشوق من بوده اند سپاسگزاری می کنم.

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری‌های
حاصل از تحقیق موضوع این پایان‌نامه متعلق به دانشگاه
ولی‌عصر (عج) رفسنجان است.

چکیده:

حماسه از نگاه لفظ می تواند گفتاری، بدیهی (فی المجلس) یا نوشتاری باشد. متون حماسی شفاهی به دلیل نامدون بودن کمتر مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته اند. در میان متون حماسی شفاهی کتاب هفت لشکر که طور جامعی از یکی از روایات حماسی شفاهی ایرانی است و نمونه منحصری از متون حماسه شفاهی است، چاپ شده و در دسترس است.

هدف این پژوهش آن است که کتاب هفت لشکر را با نظریات بورا در کتاب حماسه تحلیل کند. بدین جهت با معیار قرار دادن عناصر و مشخصات حماسه های شفاهی در کتاب حماسه به بررسی و تحلیل کتاب هفت لشکر پرداخته، میزان و موارد تطابق یا کمی و افزونی عناصر حماسی شفاهی در آن را احصا می کنیم.

بررسی داستانهای عامیانه و سیر نقالی در ایران و معرفی معروفترین نقالان از دیگر بخشهای تحقیق حاضرند.

مهمترین نتایج حاصل از این تحقیق عبارتند از:

از لحاظ کمیت، بیشتر عناصر حماسی - با نسبتهای متفاوت - در این اثر به کار رفته اند و از لحاظ کیفیت، از آن روی که در فصل سوم این پژوهش در بیان مثال ها از متن کتاب هفت لشکر استفاده شده است بنابراین خواننده را با سبک گفتار هفت لشکر که کم و بیش همان سبک داستانهای کهن نقالان و قصه گویانی چون سمک عیار و داراب نامه است آشنا می کند.

همچنین نتیجه گیری می شود که صور خیال در هفت لشکر مانند شاهنامه بیشتر رنگ حماسی دارد. شاید بتوان گفت که اغراق مهمترین و وسیعترین صورت خیالی است که در هفت لشکر به کار گرفته شده است.

واژه های کلیدی: حماسه، هفت لشکر، بورا، نقالان.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
کلیات تحقیق	۳
بیان مساله	۳
فرضیه ها	۳
روش کار	۴
فصل اول :	
۱-۱- حماسه	۶
۲-۱- عناصر حماسه	۱۰
۳-۱- انواع حماسه	۱۱
۱-۳-۱- حماسه های اساطیری و پهلوانی	۱۱
۲-۳-۱- حماسه های تاریخی	۱۱
۳-۳-۱- حماسه های دینی	۱۱
۴-۳-۱- حماسه های عرفانی	۱۱
۴-۱- حماسه های معروف جهان	۱۲
۱-۴-۱- ایلپاد	۱۲
۲-۴-۱- ادیسه	۱۳
۳-۴-۱- مهابهاراتا	۱۳

- ۳۸ ..... ۲-۳-۴- عشق در داستان های عامیانه
- ۳۹ ..... ۲-۳-۵- زنان متعدد در داستان های عامیانه
- ۳۹ ..... ۲-۳-۶- دو سند مهم برای اثبات داستان سرائی پیش از شاهنامه فردوسی
- ۴۰ ..... ۲-۴- تاریخچه نقالی و سرآمدان نقالان در ایران
- ۴۹ ..... ۲-۵- خلاصه و نتیجه
- ۵۰ ..... یادداشتهای فصل دوم

فصل سوم :

- ۵۳ ..... ۳-۱- شعر حماسی
- ۵۳ ..... ۳-۱-۱- پیاپی زمانی رویداد ها در حماسه
- ۵۴ ..... ۳-۱-۲- شیوه نقل داستان در حماسه
- ۵۷ ..... ۳-۲- شعر کارکرد
- ۵۷ ..... ۳-۲-۱- زبان ساده و زود دریاب در حماسه
- ۵۷ ..... ۳-۲-۲- نبرد های تن به تن در حماسه
- ۶۹ ..... ۳-۲-۳- نام و ننگ در حماسه
- ۷۰ ..... ۳-۲-۴- سنگدلی و خشونت در حماسه
- ۷۴ ..... ۳-۲-۵- مرگ تراژیک و ناجوانمردانه در حماسه
- ۷۸ ..... ۳-۲-۶- روان پهلوان پس از مرگ در حماسه
- ۷۹ ..... ۳-۲-۷- مهر مادر پهلوان به فرزند در حماسه
- ۸۱ ..... ۳-۲-۸- نقش خداوند در حماسه

- ۳-۳- پهلوان ۸۶
- ۳-۳-۱- خارق العاده بودن پهلوان در سرشت و نژاد ۸۶
- ۳-۳-۲- هنرهای خارق العاده پهلوان در حماسه ۸۹
- ۳-۳-۳- نعره پهلوان در حماسه ۹۱
- ۳-۳-۴- کینه کشی و انتقام در حماسه ۹۲
- ۳-۳-۵- پهلوان بودن شاهان تا زمانی که هنوز شاهزاده اند ۹۴
- ۳-۳-۶- وفاداری پهلوان نسبت به شاه و میهن ۹۷
- ۳-۳-۷- وظیفه پهلوان در مبارزه در راه دین ۹۸
- ۳-۴-۴- زمینه واقع گرایانه در حماسه ۱۰۲
- ۳-۴-۱- توصیف طبیعت در حماسه ۱۰۲
- ۳-۴-۲- رزم افزار پهلوان در حماسه ۱۰۴
- ۳-۴-۳- وجود دیوان ، گولان ، جادوان ، پریان و اژدها در حماسه ۱۰۶
- ۳-۴-۴- دگر گونی چهره جادوان در حماسه ۱۰۸
- ۳-۴-۵- توصیف خانه ها و کاخ ها در حماسه ۱۱۰
- ۳-۵-۵- شیوه های مکانیکی و بدیهی در حماسه ۱۱۱
- ۳-۵-۱- ستایش و مناجات پهلوان با پروردگار ۱۱۱
- ۳-۵-۳- درآمدن پهلوان به جامه مبدل ۱۱۳
- ۳-۵-۴- توصیف بزم ها در حماسه ۱۱۶
- ۳-۵-۶- زیبایی پهلوان در حماسه ۱۱۷

- ۱۱۸..... ۳-۵-۶- توصیف دریا و کشتی و کشتی رانی در حماسه
- ۱۱۹..... ۳-۵-۷- توصیف اسبها و زین و لگام آنها
- ۱۲۱..... ۳-۶-۶- روشهای پرداخت : الگوهای نقل
- ۱۲۱..... ۳-۶-۱- تکرار واژه به واژه یک مطلب واحد در حماسه
- ۱۲۶..... ۳-۶-۲- استفاده از تشبیهات بدیع در حماسه
- ۱۳۰..... ۳-۶-۳- چگونگی آغاز کردن یک داستان در حماسه
- ۱۳۵..... ۳-۷-۷- برخی ویژگی های ساختاری
- ۱۳۵..... ۳-۷-۱- تناقض در حماسه
- ۱۳۷..... ۳-۷-۲- رویدادهای نامنتظره در حماسه
- ۱۳۹..... ۳-۷-۳- بی توجهی به تاریخ شماری و زمان و مکان در حماسه
- ۱۴۰..... ۳-۷-۴- بازگویی وقایع گذشته در حماسه
- ۱۴۱..... ۳-۷-۵- پایان دادن به داستان
- ۱۴۱..... ۳-۸-۸- سنت و انتقال
- ۱۴۱..... ۳-۸-۱- نبرد پدر و پسر در حماسه
- ۱۴۷..... ۳-۸-۲- نقش زن در حماسه
- ۱۵۵..... ۳-۸-۳- توصیف زیبایی زنان و آرایش آنها
- ۱۵۶..... ۳-۸-۴- خیانت زن به همسر در حماسه
- ۱۵۸..... ۳-۸-۵- خلاصه و نتیجه
- ۱۵۹..... فهرست منابع و ماخذ

مقدمه:

حماسه یکی از مهمترین انواع ادبی است که از گذشته های دور در میان ملت‌های قدیمی و متمدن مورد توجه بوده است. حماسه هایی چون ایللیاد و ادیسه، مه‌بهاراتا و رامایانا، آنه اید و شاهنامه فردوسی از مهمترین شاهکارهای ادبی جهان محسوب می شوند. در ایران نیز حماسه و حماسه سرایی از زمانهای بسیار دور مورد توجه بوده و آثار فراوانی در این زمینه به وجود آمده است. مهمترین اثر حماسی زبان فارسی، شاهنامه فردوسی، در شمار زیباترین و مهمترین کتب ادبی جهان است.

زیبایی و جاذبه شاهنامه فردوسی باعث شد که سنت حماسه سرایی - که از پیش از اسلام در ایران رایج بود - به تقلید از فردوسی ادامه یابد و حماسه های ملی، دینی و تاریخی زیادی به زبان فارسی به وجود آید. تعداد آثار حماسی که به تقلید از شاهنامه فردوسی سروده شده اند مسلماً بیش از صد اثر است که فهرست و معرفی اجمالی مهمترین آنها را می توان در کتاب ارزنده (حماسه سرایی در ایران) دید.

با آنکه زبان فارسی از لحاظ داشتن آثار حماسی از غنای بالایی برخوردار است تحقیقات پیرامون این آثار بسیار کم بوده است و تقریباً همه تحقیقات و مطالعات مربوط به آثار حماسی زبان فارسی منحصر و محدود به شاهنامه فردوسی بوده است. دیگر آثار حماسی زبان فارسی نه تنها مورد تحقیق و مطالعه جدی قرار نگرفته اند که بسیاری از آنها هنوز به صورت نسخه های خطی در گوشه و کنار کتابخانه ها پراکنده و از دسترسی عموم خارج اند. بدیهی است که تعداد زیاد منظومه های حماسی نشانگر علاقه و رغبت ایرانیان به این نوع ادبی است بنابراین تحقیق و مطالعه گسترده در این زمینه از اهمیت خاصی برخوردار است. با توجه به اهمیت این امر می توان مطالعه بر روی یکی از مهمترین حماسه های شفاهی را آغاز کرد. حماسه مورد نظر، هفت لشکر، تألیف مهران افشاری و مهدی مدائنی است. در بررسی حماسه های شفاهی، به دلیل نقل های سینه به سینه و موروثی این دسته از آثار با قلت منابع تحقیق مواجه می شویم. یکی از آثار مهم عامیانه که در دوره قاجاریه شهرت بسزا داشته، داستان هفت لشکر بوده است. این کتاب بجز آنکه مشتمل بر داستانهای شاهنامه و بعضی داستانهای حماسی دیگر به روایت نقالان است، مرجعی مهم نیز برای تحقیق در فرهنگ و اندیشه و گویش عوام در عهد قاجاریه تواند بود.

از جمله وجوه مثبت متن هفت لشکر احتوای آن است بر تعداد معتناهایی از داستانها و قصه های حماسی ایرانی اعم از شاهنامه و گرشاسپ نامه، سام نامه، فرامرزنامه، جهانگیر نامه، برزنامه، بانو گشسپ نامه و بهمن نامه... که تلفیقی بدین وسعت از همه این متون را به طور یکجا و در قالب یک اثر واحد تاکنون سراغ نداریم.

فصل نخست این تحقیق به ارائه تعریفی انتقادی از حماسه و معرفی مهمترین عناصر حماسی اختصاص دارد علاوه بر آن تقسیم بندی آثار حماسی و معرفی کوتاهی از معروفترین حماسه های جهان و سیر تطور حماسه

سرایی در ایران و معرفی معروفترین حماسه های ملی و دینی و تاریخی زبان فارسی از دیگر بخشهای فصل اول است.

بررسی سیر حماسه های شفاهی در ایران، همچنین سیر نقالی در ایران و معرفی مشهورترین نقالان و بررسی اجمالی داستانهای عامیانه، فصل دوم تحقیق حاضر را تشکیل می دهد.

فصل سوم شامل تحلیل عناصر حماسی کتاب هفت لشکر بر مبنای نظریات حماسه های شفاهی در کتاب حماسه است.

عنوان : کلیات و مبادی پژوهش

بیان مساله:

متون حماسی را از یک دیدگاه می توان به دو دسته تقسیم کرد:

۱- متون حماسی مکتوب

۲- متون حماسی شفاهی

در این میان متون حماسی مکتوب با وجود شاهنامه فردوسی از دیرباز شناخته شده و مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است اما متون حماسی شفاهی به دلیل نامدون بودن کمتر مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته اند. کتاب هفت لشکر که طومار جامعی از یکی از روایات حماسی شفاهی ایرانی است و نمونه منحصری از متون حماسه شفاهی است، که چاپ شده و در دسترس است. از دیگر سو کتاب حماسه (پدیده شناسی تطبیقی شعر پهلوانی) که اخیراً با ترجمه و افادات استاد جلال خالقی مطلق چاپ شده است و در بردارنده نظریات « بورا^۱ » است و به بررسی ویژگی های حماسه های شفاهی می پردازد.

این پژوهش بر آن است که کتاب هفت لشکر را با نظریات « بورا » در کتاب « حماسه » تحلیل نماید. بدین جهت با معیار قرار دادن عناصر و مشخصات حماسه های شفاهی در کتاب حماسه به بررسی و تحلیل کتاب هفت لشکر پرداخته، میزان و موارد تطابق یا کمی و افزونی عناصر حماسی شفاهی در آن احصا می شود.

فرضیه ها:

۱- کتاب هفت لشکر در زمینه عناصر حماسی، کارکرد، پهلوان، الگوهای نقل و سنت و انتقاد مطابق با کتاب حماسه است.

۲- ویژگی های حماسی کتاب هفت لشکر در موارد: زمینه واقع گرایانه در حماسه، زبان، ویژگی های ساختاری، حجم و تطور با کتاب حماسه تطابق کمتری دارد.

روش کار:

شیوه پژوهش تحلیلی و توصیفی و به شکل کتابخانه ای است.

۱- مطالعه کتاب هفت لشکر و کتاب حماسه و فیش برداری از آنها.

۲- طبقه بندی یادداشتهای.

۳- تحلیل مطالب.

۴- مطالب این تحقیق بر اساس معیارهای کلی و با ذکر مستندات جزئی تحلیل شد.

۵- نوشتن متن تحقیق.

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱-۱- حماسه

حماسه واژه ای عربی از مصدر حَمَس (به زیر یکم و دوم) به معنی "شَدّت و حدّت در کار" است و حَماسَه یعنی "دلیری، دلاوری". حماسه در ادب عرب تنها به قصایدی که شاعران عرب در مفاخرات قبیله ای خود می سرودند گفته می شد، ولی در زبان فارسی حَماسَه همه انواع داستانهای رزمی و پهلوانی را در بر می گیرد، یعنی عملاً در معنایی به کار می رود که در زبان های غربی اِپس^۱ به معنی "داستان و منظومه رزمی" که یکی از انواع بزرگ ادبیات روایی یا نقلی^۲ است. حماسه میتواند کوتاه یا بلند باشد. ساخت کوتاه آن را سرود حماسی مینامند و در فارسی میتوان آن را چکامه نامید. ساخت بلند آن را داستان حماسی می نامند و در فارسی می توان آنرا رزمنامه نامید. حماسه از نگاه لفظ میتواند پیوسته (منظوم) یا گسسته (منثور)، گفتاری، بدیهی (فی المجلس) یا نوشتاری باشد. حماسه از نگاه ماهیت میتواند سنتی یا ساختگی، هنری یا عامیانه باشد. حماسه از نگاه نوع میتواند پهلوانی، پهلوانی - عشقی (رمانس، بزمی)، تاریخی، مذهبی و مضحک باشد.

تئوری حماسه در غرب تا سده نوزدهم بر اساس حماسه های همر شاعر یونانی و ویرژیل شاعر رومی بود.

از میان پژوهشهایی که درباره حماسه شده است، بی گمان تألیف بورا (چاپ اول ۱۹۵۲، چاپ دوم ۱۹۶۱ و چاپ سوم ۱۹۶۶ و شاید تاکنون چاپهای دیگری هم از آن شده باشد) به زبان انگلیسی جای ویژه ای دارد. این پژوهنده در کتاب پر حجم خود با عنوان شعر پهلوانی در پانزده فصل درباره "پدیده شناسی تطبیقی شعر پهلوانی همه اقوام و همه زمان ها" مسائل بسیار متنوع و جالبی را درباره حماسه به بحث میکشد و با نظریات و پاسخهای خود تقریباً همه جا اهل فن را خرسند میسازد. واژه حماسه در لغت به معنی «دلاوری، شجاعت، رجز و نوعی از شعر است که در آن از جنگها و

دلیریها سخن می رود.» (صفی پور، ۱۳۵۲: ص ۲۵۷)

این واژه از ریشه «حمس» به معنای سخت شده، احتمس - الدیکان - دو خروس با یکدیگر جنگیدند، الحماسه - ممانعت و جنگ کردن، تحمس - سخت شدن، رجل حمس و حمس و احمس -

1-Epos

2-Epik

مرد شجاع، تحمس القوم تحامسا - جنگیدند، احمس - سخت گیری کننده در دین)) است. (علامه بن منظور، ۱۳۶۲: ص ۵۷)

در اصطلاح، حماسه به یکی از انواع ادبی گفته می شود که به روایت جنگها و مضامین پهلوانی و خوارق عادت و کارهای شگفت انگیز می پردازد. با آنکه واژه حماسه از زبان عربی به فارسی وارد شده است، سیر تطور معانی اصطلاحی و ادبی آن در این دو زبان مختلف و بلکه مغایر بوده است. آنچه امروزه در زبان فارسی با عنوان حماسه می شناسیم، در عربی به آن ((ملحمه)) می گویند. (ر.ک به یادداشتهای فصل اول، شماره ۱.)

حماسه روایت شرح حال و سرگذشت اقوام و ملت‌هایی است، که در طول هزاران سال تشکیل قومی واحد داده اند و در مسیر پر پیچ و خم تاریخ شکل گیری خود با حوادث و مصایب گوناگون از قبیل بلایای طبیعی و جنگها و غارتها روبرو گشته اند.

حماسه بر پایه سرگذشت های دلورانه و سرشار از حوادث گوناگون و مخاطره آمیز شکل می گیرد. قهرمانان رویدادهای حماسی، غالباً مردان توانا و نامجویی هستند که برای کسب افتخارات و حفظ کیان و استقلال یک ملت و ارزشهای والا می کوشند. در خلال جنگهای حماسی، عده ای معین، شاخص و ممتاز شده و نمونه ها و سر مشق ها را پدید می آورند و مورد تحسین قرار می گیرند.

((حماسه نوعی آغازگری است. آفرینش کم و بیش بی نام و نشانی که در لابلای آن، تنها رویدادهایی را روایت می کنند که در خور روایت کردن هستند. گفتنی است که این رویدادها برای عصر و زمانه ای طرح ریزی شده اند که در آن زمان ها، زور بازو و نیروی جسمانی، یا به عبارت دقیقتر، قدرتهای رزمی به شدت مورد توجه مردم و لازمه اصلی کار بوده، و این شرایط، هاله وار در چهره پهلوان متجلی می شده است.)) (شالیان، ۱۳۷۷: ص ۱۷)

در اشعار حماسی روایات اعمال پهلوانی، خواه از یک ملت باشد و خواه از یک فرد، بصورت داستان و داستان هایی منظم در می آید و به شکل زیبا و شاعرانه ای بیان می شود. این روایات از نقطه ای مشخص آغاز شده و به نقطه ای معین پایان می پذیرد و بنابراین ناقص و ابتر نیست و خواننده در مجموع اثر با یک یا چند داستان و واقعه روبرو می شود، که از مقدماتی آغاز می شوند و به نتایجی پایان می پذیرند.

((حماسه ها معمولاً حاصل ارزشهای معنوی و یا اخلاقی خاصی هستند، و این ارزشها ارتباط بسیار نزدیک با جامعه هایی دارند که چنین حماسه های را به وجود آورده اند.)) (همان: ص ۱۵)

« آثار حماسی و رزمی، در آغاز پیدایش و تکوین ادبیات اغلب زبان‌ها آمده است و از لحاظ قدمت زمانی، تنها متن‌های مقدس را سراغ داریم که بر آنها تقدم دارند.» (همان: ص ۱۵)

با توجه به همین قدمت آثار حماسی، از روزگاران باستان تا روزگار ما حماسه همواره به صورت یکی از مهمترین انواع ادبی مورد بحث بوده است. «همین کثرت کتب و مقالات ترجمه شده یا تألیفی در زمینه حماسه، موجب نوعی اغتشاش و ناهمسانی در تامل درباره ماهیت حماسه و نحوه ارائه تعریف از آن گردیده است. تشتت آراء در این خصوص به حدی است که به سختی می‌توان یک تعریف جامع و مانع از آن عرضه کرد.» (قبادی، ۱۳۷۶: ص ۵۸)

اگر چه هر یک از نوشته‌های مربوط به حماسه و آثار حماسی، تعریفی از حماسه ذکر شده است اما هیچکدام از این تعاریف جامع و مانع و فراگیر نیستند و گرچه در جای خود ارزشمند و گویای واقعیاتی در مورد آثار حماسی اند، باری هر کدام از نقص و ضعفی در تعریف برخوردارند.

ارسطو، حماسه را نوعی تقلید و محاکات احوال و اطوار مردان بزرگ و جدی می‌داند که به وسیله وزن صورت می‌گیرد و می‌گوید حماسه همواره وزن واحدی دارد. (زرین کوب، ۱۳۴۲: ص ۳۵)

آنچه ضعف این تعریف محسوب می‌شود، تکیه و تأکید آن بر روی وزن است. درست است که وزن یا اوزان حماسی از ارکان مهم یک منظومه حماسی هستند، اما وزن به تنهایی نمی‌تواند معیار شناخت حماسه از غیر آن باشد. اگر چه شاعران حماسه سرا - حداقل در زبان فارسی - تقریباً وزن مشخصی را در سروده‌هایشان استفاده کرده اند؛ اما در همان وزن منظومه‌های غیر حماسی نیز پدید آمده اند. بوستان سعدی از این قبیل است؛ در بحر متقارب که حماسی هم نیست. و برعکس مثنوی معنوی حماسه‌ای عرفانی است که در بحر رمل سروده شده است.

بیشتر قریب به اتفاق صاحب نظران ایرانی با توجه به شاهنامه فردوسی، آنهم بخش اساطیری و پهلوانی آن حماسه را تعریف کرده اند. (برای دیدن تعدادی از مهمترین تعاریف حماسه در زبان فارسی، رک به یادداشتهای فصل اول، شماره ۲.)

تعاریف متعدد موجود که باز هر کدام در جای خود ارزشمند هستند، دقیق و جامع و مانع نیستند. در این تعاریف، یا حماسه را به حیات باستانی یک ملت محدود کرده اند، یا خوارق عادات را از شروط و عناصر اصلی حماسه دانسته اند، یا نمادین و رمزآلود بودن ساختار حماسه و آمیختگی آن با باورهای اساطیری را شرط حماسه دانسته اند و یا اینکه به زبان با شکوه و فخیم و فاخر حماسه، در تعریف آن، توجهی نکرده اند.

اما حماسه تنها به زمانهای باستانی حیات یک ملت محدود نیست، اگر این شرط اصلی حماسه باشد، بسیاری از حماسه‌های ملی، تاریخی و دینی را حماسه ندانسته ایم. اگر چه تعدادی از مهمترین